

**Omtrent het bestaansminimum:
enkele doelmatigheidsproblemen
in internationaal-vergelijkend
perspectief**

M. Andries

juni 1996

B E R I C H T E N

CENTRUM VOOR SOCIAAL BELEID HERMAN DELEECK
UNIVERSITEIT ANTWERPEN - Stadscampus

D/1996/6104/04

Inhoud

1. Inleiding	1
2. Lage uitkeringsbedragen	1
3. Betwistbare equivalentieverhoudingen.....	6
4. Geen tussenkomst in de woonlasten	9
5. Besluit	12
BIBLIOGRAFIE.....	13

1. Inleiding

Het bestaansminimum moet worden beschouwd als het ultieme wapen van de sociale zekerheid in de strijd tegen de armoede: in een welvaartsstaat, zelfs met een uitgebreid en genereus stelsel van sociale zekerheid, *zonder* gewaarborgd recht op een minimum-inkomen zou een niet te verwaarlozen minderheid van de bevolking tot diepe armoede veroordeeld zijn. Samen met de bijstandsregelingen die een minimum-inkomen waarborgen aan bepaalde categorieën van de bevolking, met name het gewaarborgd inkomen voor bejaarden en de inkomensvervangende tegemoetkomingen voor gehandicapten, vormt het algemeen recht op een bestaansminimum, waarop in principe iedere meerderjarige Belg beroep kan doen wanneer hij of zij over onvoldoende bestaansmiddelen beschikt, een belangrijk instrument van het armoedebestrijdingsbeleid.

Niettemin is het duidelijk dat het bestaansminimum slechts een relatieve en onvolkomen bescherming tegen armoede biedt, en dat de ca. 100.000 personen die (als bestaansminimum-trekker of als persoon ten laste van een bestaansminimum-trekker) op het bestaansminimum zijn aangewezen, er veelal niet in slagen om er een levensstandaard op na het houden die in onze samenleving als volwaardig en decent wordt beschouwd. In dit CSB-Bericht wordt, o.m. op basis van recent internationaal-vergelijkend bijstandsonderzoek, nader ingegaan op een aantal problemen die in België een doelmatige bestrijding van de armoede door het bestaansminimum bemoeilijken of in de weg staan. Het betreft met name: 1) het lage niveau van de uitkeringen en van het minimum-inkomen dat wordt gewaarborgd, 2) de betwistbare equivalentieverhouding en 3) het ontbreken van een volwaardig huursubsidiestelsel.

2. Lage uitkeringsbedragen

Het probleem van de bijstand in België is, althans vanuit het perspectief van een doelmatige armoedebestrijding, het lage niveau van de gewaarborgde uitkeringsbedragen. Terwijl de gewaarborgde bedragen voor alleenstaanden en eenoudergezinnen nipt boven de EG-armoedenorm uitkomen, blijven ze voor koppels - al dan niet met kinderen - ver onder deze strenge (d.w.z. minimaal opgevatte) armoedegrens, zoals blijkt uit *tabel 1*. Als gevolg van deze lage uitkeringsbedragen en van de relatief strenge middelentoets, die aan bestaansminimumtrekkers nauwelijks toelaat om een inkomen te verwerven dat boven het minimum-niveau uitstijgt (zie verder), mag worden aangenomen dat de meeste bestaansminimumtrekkers, doch vooral diegenen die voor langere tijd op het minimum-inkomen zijn aangewezen, zich in een situatie van armoede bevinden. Dit vermoeden wordt bevestigd door het onderzoek van Dehaes (1994): bij een meerderheid van de bijstandstrekkers bestaat er een wanverhouding tussen het (minimum)inkomen enerzijds en de omvang van één of meerdere vaste uitgavenposten (huur, verwarming, afbetaling van leningen, naleving van onderhoudsverplichting) anderzijds; bovendien heeft een aanzienlijke minderheid problematische schulden.

Hoewel de Belgische sociale zekerheid en welvaartsstaat in zijn algemeenheid moet worden beschouwd als relatief genereus en doelmatig bij vergelijking met andere West-Europese landen (zie o.m. Deleeck, De Lathouwer en Van den Bosch, 1992; Förster, 1994), geldt dit niet voor de waarborging van een minimum-inkomen door de sociale bijstandsregelingen. Internationaal-vergelijkend onderzoek bevestigt dat in België de bijstandsuitkeringen relatief laag en de bijstandstrekkers relatief slecht af zijn: samen met de Verenigde Staten, Duitsland

en de Zuid-Europese landen wordt België gerekend tot de OESO-landen die een weinig genereus bijstandstelsel kennen, dit vooral in tegenstelling tot de Scandinavische landen en tot Luxemburg en Nederland (Eardley, 1996: 167).

Tabel 1: Verhouding (%) van het bestaansminimum (*) tot de EG-armoedenorm (**), voor enkele gezinstypes in 1996.

	maandelijks bedrag (in BEF)	% van de EG-norm
alleenstaande	20.505	106%
alleenstaande met kind	31.345	109%
koppel	27.341	83%
koppel met kind	31.345	74%

(*) Inclusief gewaarborgde gezinsbijslag (exclusief leeftijdsbijslag) voor gezinnen met kinderen.

(**) EG-norm voor 1992, omgerekend naar prijzen van 1996.

Wanneer alleen rekening gehouden worden met 'naakte' gewaarborgde bijstandsminima (dus zonder inbegrip van o.m. gezinsbijslagen en huurtoelagen), situeert de Belgische bijstand zich binnen West-Europa qua generositeit in de middencategorie. In 1992 kon een 35-jarige alleenstaande bestaansminimumtrekker in België rekenen op een bijstandsuitkering van ongeveer 18.500 BEF; dit is lager tot aanzienlijk lager dan de gewaarborgde bedragen in de andere Benelux-landen en in Scandinavië (21.900 BEF in Nederland, 22.500 BEF in Denemarken, 23.000 BEF in Zweden, 24.800 BEF in Luxemburg, 27.700 BEF in Noorwegen) doch beduidend meer dan in de grote West-Europese welvaartsstaten (8.700 BEF in Frankrijk, 10.400 BEF in Frankrijk, 11.300 BEF in het Verenigd Koninkrijk) ⁽¹⁾. Zoals blijkt uit *tabel 2* is de relatieve generositeit van de Belgische bijstand nog kleiner voor koppels die op het bestaansminimum zijn aangewezen, hoewel men ook hier over een 'middenpositie' (tussen de Scandinavische landen met Nederland en Luxemburg, en de grote Europese landen in) kan spreken.

Tabel 2: Koopkracht-niveau (*) van een gezin op actieve leeftijd met bijstandsinkomen (exclusief huisvestingstoelagen) in een aantal Europese landen (België = 100), 1992.

	alleenstaande	koppel
België	100	100
Luxemburg	134	136
Nederland	118	127
Denemarken	122	139
Zweden	124	141
Noorwegen	149	155
Frankrijk	56	55
Duitsland	47	65
Verenigd Koninkrijk	61	72

(*) In koopkrachtpariteiten.

Bron: Eardley e.a. (1996) (volume 1, p. 125).

⁽¹⁾ Bedragen werden omgerekend aan de hand van koopkrachtpariteiten.

In deze vergelijking werd evenwel nog geen rekening gehouden met de huurtoelagen waarop bijstandstrekkers de meeste landen, in tegenstelling tot in België (zie verder), recht hebben; wanneer (zoals in *tabel 3*) deze toelagen en de overeenkomstige huurlasten in rekening worden gebracht, gaat de relatieve generositeit van de Belgische bijstand er nog aanzienlijk op achteruit. Van de vergeleken landen kent België dan de laagste bijstandsuitkeringen voor koppels; voor alleenstaanden geldt alleen in Duitsland een lager bijstandsbedrag.

Tabel 3: Koopkracht-niveau (*) van een gezin op actieve leeftijd met bijstandsinkomen (inclusief huisvestingstoelagen en na woonlasten) in een aantal Europese landen (België = 100), 1992.

	alleenstaande	koppel
België	100	100
Luxemburg	174	164
Nederland	156	184
Denemarken	116	148
Zweden	119	147
Noorwegen	124	140
Frankrijk	105	103
Duitsland	82	109
Verenigd Koninkrijk	105	119

(*) In koopkrachtpariteiten.

Bron: Eardley e.a. (1996) (volume 1, p. 126).

Ook andere studies wijzen uit dat het niveau van de Belgische bijstandsuitkeringen lager ligt dan dat in de ons omringende landen.

Volgens de berekeningen van *De Voogd e.a.* (1994, m.b.t. België, Nederland, Denemarken, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk) is het inkomen van bijstandstrekkers (*inclusief* eventuele gezinsbijlagen en tegemoetkomingen in de huurlasten) voor alle gezinstypes minder generoos in België dan in Nederland; voor koppels (al dan niet met kinderen) ligt het bijstandsinkomen in België ook lager dan in Duitsland en in Denemarken. Alleen voor alleenstaanden, meer bepaald voor jonge alleenstaanden, moet de bijstand in België in vergelijkend perspectief als meer generoos worden beschouwd (*zie tabel 4*).

Tabel 4: Koopkracht-niveau (*) van een aantal gezinstypes met bijstandsinkomen (inclusief eventuele huisvestingstoelagen) in een aantal Europese landen (België = 100), 1990.

	koppel	koppel, 2 kinderen	eenouder, 2 kinderen	alleenstaande, + 23 jaar	alleenstaande, 18 jaar
België	100	100	100	100	100
Nederland	143	104	115	139	101
Denemarken	121	125	111	82	90
Duitsland	111	108	95	79	80
Frankrijk	103	85	78	103	-
Verenigd Koninkrijk	97	96	87	97	84

(*) In koopkrachtpariteiten.

Bron: De Voogd e.a. (1994), p. 169.

Ook *De Lathouwer* (1996/1; 1996/2: 49-64) komt tot de conclusie dat de Belgische bijstand (in casu het bestaansminimum) in vergelijking met andere landen (Nederland, Frankrijk, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk, Denemarken, Zweden) een laag minimum-inkomen waarborgt in geval van werkloosheid (en bij vergelijking van de bijstandsbedragen met de modale lonen). Deze vaststelling geldt het meest uitgesproken voor eenverdienersgezinnen (gezinnen met een verdienende en een niet-verdienende partner), meer in het bijzonder nog voor eenverdienersgezinnen met kinderen. Voor alleenstaanden en vooral voor eenoudergezinnen is de Belgische achterstand minder groot (zie *tabel 5*). De relatief zwakke minimumbescherming in België moet in belangrijke mate worden toegeschreven aan de afwezigheid van een huursubsidiestelsel, waardoor het gewaarborgd minimum-inkomen *na netto huurkosten* (d.w.z. met inbegrip van eventuele huurtoelagen en na aftrek van huurlasten) voor huishoudens met een werkloos gezinshoofd in België laag uitvalt. Op dit 'tekort' van het Belgische bijstandsstelsel wordt verder ingegaan in een volgende paragraaf van dit CSB-Bericht.

Tabel 5: Verhouding van bijstandsinkomen bij werkloosheid (inclusief eventuele huisvestingstoelagen, na aftrek van woonkosten) tot het gemiddeld loon van industrie-arbeiders, voor een aantal gezinstypes in aantal Europese landen, 1994.

	koppel	koppel, 2 kinderen	eenouder, 2 kinderen	alleenstaande
België	28	38	45	19
Nederland	61	65	56	36
Frankrijk	33	41	39	25
Duitsland	46	71	64	27
Verenigd Koninkrijk	34	58	44	21
Denemarken	74	102	72	46
Zweden	88	107	61	47

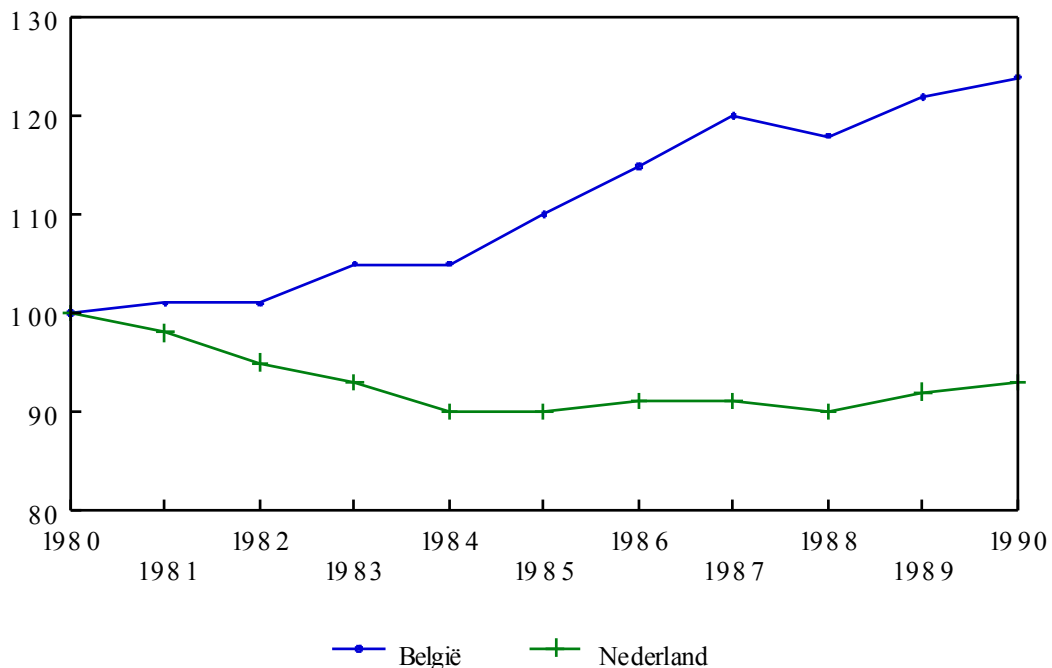
Bron: De Lathouwer (1996/1), p. 22.

Aan de structurele ondoelmatigheid van het bestaansminimum om aan de ontvangers ervan een min of meer adequaat minimum-inkomen toe te kennen en om de armoede te bestrijden, is op een drievoudige wijze althans gedeeltelijk tegemoet gekomen door het beleid: ten eerste doordat tijdens de voorbije jaren (vooral tijdens de jaren tachtig) de bijstandsnormen substantieel werden opgetrokken, ten tweede doordat een belangrijk aantal inkomsten die voordien aan de middelentoets waren onderworpen en dus desgevallend van het bijstandsbedrag werden afgetrokken voortaan worden vrijgesteld van deze toets, ten derde doordat OCMW's de mogelijkheid benutten om via de aanvullende steunverlening de inkomens van bijstandstrekkers te doen uitstijgen boven het strikte minimum.

Ten eerste werd sedert 1980 de bijstandsnorm voor koppels in reële termen verhoogd met 24% (of met 5.200 BEF per maand in prijzen van 1996), voor alleenstaanden zelfs met 29% (4.600 BEF). Het optrekken van de bijstandsminima vormde inderdaad een van de beleidsinstrumenten opdat de meest kwetsbaren in de samenleving er in crisis- en besparingstijd niet op achteruit, maar nog op vooruit zouden gaan (zie Andries en De Lathouwer, 1996; Cantillon, Andries, Meulemans en Tan, 1996). Deze beleidstendens heeft ertoe bijgedragen dat de achterstand die België kende en nog kent t.o.v. een aantal van onze buurlanden wat betreft de waarborging van een minimum-inkomen, gedeeltelijk werd ingelopen. In *grafiek 1*

wordt getoond dat de bijstandsnorm voor alleenstaanden zich tijdens de jaren tachtig anders heeft ontwikkeld in België dan in Nederland: terwijl in België deze norm werd verhoogd met 24% in reële termen, kende hij in Nederland een koopkrachtverlaging met 8%. Verder verdient ook de verhoging van de gewaarborgde gezinsbijslag (de residuele en middelgetoetste kinderbijslagen voor gezinnen met kinderen die in geen enkele andere regeling recht hebben op gezinsbijslag) vermelding: terwijl deze bijslagen oorspronkelijk gelijk waren aan de bedragen in de zelfstandigenregeling, werden ze in 1985 opgetrokken tot die van de werknemersregeling en in 1987 tot de verhoogde bijslagen voor kinderen van werkloze en gepensioneerde gezinshoofden. Deze verhoging (voor een eerste kind jonger dan zes jaar van 807 BEF in 1985 tot 4.004 BEF in 1996, in prijzen van 1996) heeft wellicht de inkomenssituatie van een aantal bestaansminimumtrekkers verbeterd, doch hier dient aan toegevoegd dat lang niet alle bijstandsontvangers met kinderen vanwege deze regeling (i.p.v. vanwege de 'gewone' regelingen voor werknemers of zelfstandigen) hun gezinsbijslag ontvangen.

Grafiek 1: Evolutie in reële termen van de bijstandsnorm voor alleenstaanden in België en Nederland tijdens de jaren tachtig (1980=100).

Bron: Voor België: Vranken, Geldof en Van Menxel (1995); Voor Nederland: Alessie, Fontein en Kalwij (1994)

Toch heeft deze merkelijke verbetering van de bijstandsuitkeringen niet kunnen verhelpen aan de structurele ondoelmatigheid van de Belgische minimum-inkomensvoorziening. Bovendien is de tendens tot het verhoging van het bestaansminimum mettertijd sterk afgezwakt: terwijl de bijstandsnorm in reële termen werd opgetrokken met 10% in de periode 1980-1985 en met 8% in de periode 1985-1990, bedroeg deze stijging slechts 3% in de periode 1990-1995. Zoals we eerder hebben gesteld (Andries, 1995/1 en 1995/2), is de beleidstendens tot verhoging van de bijstandsnormen immers gestoten tegen beperkingen die te maken hebben met een aantal spanningsmechanismen die in de Belgische sociale zekerheid zijn ingebouwd: de spanning tussen de minimumuitkeringen in de sociale zekerheid en sociale bijstandsuitkeringen, de spanning tussen vervangingsuitkeringen voor arbeidsgeschikten en netto-minimumlonen. Een debat over de verbetering van de doelmatigheid van de bijstandsuitkeringen (en van het

bestaansminimum in het bijzonder) zal dan ook onvermijdelijk een debat zijn over de vraag of het zinvol is deze spanningsmechanismen in de toekomst te handhaven.

Ten tweede werden een aantal inkomsten vrijgesteld van de middelentoets, zodat bijstandstrekkers in staat worden gesteld om hun inkomenssituatie door eigen inspanningen te verbeteren. In 1990 werd de socio-professionele reïntegratiepremie ingevoerd: deze maatregel heeft tot gevolg dat onder bepaalde voorwaarden de arbeidsinkomsten van een bestaansminimumtrekker (tot 6.757 tijdens het eerste jaar, 5.631 BEF tijdens het tweede jaar, 3.379 BEF tijdens het derde jaar) niet in rekening worden gebracht bij de vaststelling van het bedrag van het bestaansminimum. 2.107 bestaansminimumtrekkers konden in de loop van 1995 van deze vrijstelling gebruik maken ⁽²⁾. Meer recent, in 1995, werden ook de inkomsten die bestaansminimumtrekkers ontvangen in het kader van een Plaatselijk Werkgelegenheidsagentschap vrijgesteld van de op het bestaansminimum toegepaste aanrekening van het bestaansmiddelen: deze maatregel stelt bestaansminimumtrekkers in staat om maandelijks tot 6.750 BEF bij te verdienen. Bovendien werden tijdens de voorbije jaren nog een aantal andere inkomsten (onderhoudsgelden voor kinderen in 1988, studiebeurzen in 1992) van de middelentoets vrijgesteld. Al deze maatregelen hebben de mogelijkheden van bestaansminimumtrekkers vergroot om een inkomen te verwerven dat hoger ligt dan het bedrag van het bestaansminimum; ze komen evenwel slechts aan een 'bevoorrechte' minderheid onder de bijstandstrekkers ten goede, zodat het fundamentele doelmatigheidsprobleem van het bestaansminimum er niet door wordt opgelost. Overigens blijkt de Belgische bestaansminimum-regeling in vergelijking met de algemene bijstandsregelingen in andere landen (o.m. Luxemburg en Nederland) een relatief weinig genereuze inkomsten-vrijstelling (en dus een veeleer strenge middelentoets) te kennen. Zo wordt in Nederland gedurende twee jaar (met een mogelijke verlenging) 25% van het arbeidsinkomen (met een maximumbedrag dat afhankelijk is van de gezinstoestand) buiten beschouwing gelaten. Het bezit van een eigen woning daarentegen wordt in België gunstiger behandeld (zie Eardley e.a., 1996: 153-156; De Lathouwer 1996/2: 302).

Ten derde kunnen de OCMW's, in het kader van de door hen gewaarborgde maatschappelijke dienstverlening, aanvullende bijstandsuitkeringen toekennen aan de bestaansminimumtrekkers. Hoewel de aanvullende bijstandsverlening in België in vergelijking met andere landen zwak ontwikkeld is en nauwelijks het voorwerp uitmaakt van het door de federale of Vlaamse overheid gevoerde armoedebeleid ⁽³⁾ wijst onderzoek (Luyten, 1993; Dehaes e.a., 1996) uit dat de OCMW's aan een groot aantal bestaansminimumtrekkers aanvullende bijstand toekennen. Deze aanvullende bijstand kan zowel de vorm aannemen van regelmatige steunverlening (huurtoelagen, verwarmingstoelagen, tussenkomst in medische kosten, ...) als van eenmalige tussenkomsten in bepaalde uitgaven. De OCMW-steunverlening kan een belangrijke functie vervullen bij het meer doelmatig maken van de bijstand in de strijd tegen de armoede, doch dit lijkt een uitbreiding te vergen van de financiële ruimte van de OCMW's ⁽⁴⁾, en wellicht ook (zoals in

---

⁽²⁾ *Bron*: Kamer van Volksvertegenwoordigers, Schriftelijke vraag nr. 40 van 27 februari 1996 aan de Staatssecretaris voor Maatschappelijke Integratie.

⁽³⁾ In tegenstelling tot in Nederland, waar de 'bijzondere bijstand' en 'gemeentelijk minimabeleid' door de regering wordt beschouwd als belangrijke beleidsinstrumenten om de armoede terug te dringen. Zie Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (1995).

⁽⁴⁾ Volgens berekeningen van Smolders en Heyndels (1995) kenden de Vlaamse OCMW's in 1993 voor ca. 1,4 miljard frank aan 'discretionaire steun' toe; hierin is ook de financiële steunverlening aan niet-bestaansminimumtrekkers begrepen.

de meeste van de ons omliggende landen) een zekere centrale regulering of coördinatie (om al te grote verschillen tussen OCMW's onderling te vermijden).

3. Betwistbare equivalentieverhoudingen

Uit het internationaal-vergelijkend onderzoek met betrekking tot de bijstand en de waarborging van een minimum-inkomen blijkt dat in de Belgische bestaansminimum-regeling in meerdere opzichten merkwaardige equivalentieverhoudingen worden gehanteerd. Hiermee worden de verhoudingen bedoeld tussen de uitkeringsbedragen en bijstandsnormen die van toepassing zijn voor de verschillende gezinstypes (alleenstaanden, eenoudergezinnen, koppels met of zonder kinderen). Vanuit doelmatigheidsstandpunt mag aangenomen worden dat de gehanteerde equivalentieverhoudingen de verschillen in de reële of veronderstelde (minimum)behoefte tussen deze gezinstypes weerspiegelen (voor een overzicht, zie Whiteford, 1985). In dit opzicht zijn de in de Belgische bestaansminimumregeling gehanteerde equivalentieverhoudingen in drievoudig opzicht betwistbaar (zie ook Luyten, 1993 en 1995).

Ten eerste is er een (te) beperkt verschil tussen het hogere bestaansminimum-bedrag voor een gezin (koppel) en het lagere bedrag voor een alleenstaande (in 1996 resp. 27.341 BEF en 20.505 BEF, of een verschil van 6.800 BEF). In België bedraagt de verhouding tussen beide bedragen 133%, over alle OESO-landen samen gemiddeld 145%. In verschillende van de ons omringende landen (o.m. in Duitsland, het Verenigd Koninkrijk, Zweden) bedraagt het verschil tussen het bedrag voor een koppel en het alleenstaandenbedrag nog hoger tot aanzienlijk hoger dan dit gemiddelde, zoals blijkt uit *tabel 6*. Vergelijkenderwijs worden koppels zonder kinderen die op de bijstand zijn aangewezen in België dan ook relatief ongunstig behandeld t.o.v. alleenstaanden.

Tabel 6: Equivalentieschalen (verhouding tussen de bijstandsnormen (*) voor verschillende gezinstypes) in de bijstandstelsels van een aantal West-Europese landen, 1992.

	koppel zonder kind/alleenstaande	koppel met kind (1) koppel zonder kind	koppel met 2 kinderen (2) koppel zonder kind	eenouder met kind/koppel met kind
België	133	115	140	100
Denemarken	151	110	119	82
Frankrijk	139	115	160	126
Duitsland	181	130	185	91
Luxemburg	133	119	140	79
Nederland	143	105	117	92
Noorwegen	137	96	137	95
Zweden	152	99	132	74
Verenigd Koninkrijk	156	139	179	79

(*) Met inbegrip van eventuele gezinsbijslagen, zonder inbegrip van huisvestingstoelagen.

(1) Leeftijd kind = 3 jaar.

(2) Leeftijd kinderen = 7 jaar en 14 jaar.

Bron: Eardley e.a. (1996), p. 125.

Ten tweede ligt het bestaansminimum voor een eenoudergezin (alleenstaande met kinderen) in België even hoog als het bestaansminimum voor een twee-oudergezin (koppel met kinderen). Tot de tweede helft van de jaren tachtig ontvingen eenoudergezinnen met het bestaansminimum slechts het 'alleenstaandenbedrag'; als gevolg van een armoedebeleid ten gunste van deze bij uitstek door 'nieuwe armoede' getroffen categorie werd in de periode 1988-1992 hun bijstandsnorm geleidelijk opgetrokken tot het 'gezinsbedrag' (voor koppels). Hoewel de doelmatigheid van het bestaansminimum voor deze categorie hierdoor gevoelig werd verbeterd, met een reële koopkrachtverbetering van 43%, kan er vanwege het gebrek aan verschil tussen de bijstandsnormen voor resp. één- en tweeoudergezinnen sprake zijn van een "scheefgetrokken equivalentieverhouding" in de bestaansminimum-regeling (vgl. Cantillon, 1990: 367; Luyten, 1993: 213-216). Zoals blijkt uit *tabel 6* is België binnen West-Europa vrijwel het enige land waar geen onderscheid (meer) wordt gemaakt tussen de bijstandsnorm voor koppels met kinderen enerzijds en voor eenoudergezinnen anderzijds. In vrijwel alle landen (met uitzondering van Frankrijk) ontvangt een koppel met een kind een hoger bedrag dan een eenoudergezin met een kind.

Ten derde kan op basis van het internationaal-vergelijkend onderzoek de stelling dat het bestaansminimum in België weinig 'kindvriendelijk' is, met name voor kinderen in twee-oudergezinnen die op bijstand zijn aangewezen, in zekere mate worden bijgetreden. Hoewel de Belgische welvaartsstaat in internationaal-vergelijkend perspectief een genereus stelsel kent van gezinspolitieke maatregelen (gezinsbijslagen en fiscale voordelen voor gezinnen met kinderen ten laste; zie Bradshaw, Ditch, Holmes en Whiteford, 1994; Cantillon, Storms, Verbist en Van Den Bosch, 1995; Compagnie en Longueville, 1995), wordt het gewaarborgde minimum-inkomen slechts in beperkte mate verhoogd in functie van de aanwezigheid van kinderen. De verhouding tussen het uitkeringsbedrag (bestaansminimum + gezinsbijslag) voor een koppel met één kind en dat voor een kinderloos koppel bedraagt over alle OESO-landen gemiddeld 119%, in België slechts 115%. Hierbij wordt dan nog uitgegaan van de 'gewaarborgde gezinsbijslag' (die hogere bedragen kent dan de gewone gezinsbijslag in de werknemersregeling), terwijl mag aangenomen worden dat slechts een deel van de bestaansminimumtrekkers met kinderen kinderbijslag ontvangen uit deze residuele regeling (5). Wanneer wordt uitgegaan van de in de werknemersregeling geldende 'gewone' kinderbijslag voor een eerste kind (jonger dan zes jaar), dan ligt het bijstandsbedrag voor een koppel met één kind slechts 10% boven het bedrag voor een kinderloos koppel. Hierbij moet opgemerkt dat, als gevolg van de aanzienlijke rangselectiviteit in het Belgisch kinderbijslagstelsel (hogere voordelen met stijgend kinderaantal; zie Cantillon, Storms, Verbist en Van den Bosch, 1995) de aanpassing van de minimum-inkomensnorm aan de aanwezigheid van kinderen sterker wordt bij toenemend kinderaantal.

Tenslotte kan men zich afvragen of de huidige bestaansminimum-regeling niet te sterk is geënt op het traditionele samenlevingsmodel, waarbij ervan uit wordt gegaan dat personen die samenwonen met anderen kunnen rekenen op de volkomen solidariteit die binnen 'gezinnen' van toepassing is. Anders gezegd: ontbreekt het in de Belgische bijstand niet aan een specifieke 'voordeurdelersregeling', voor bijstandstrekkers die weliswaar samenwonen met anderen en (bepaalde aspecten van) de huishouding met anderen delen, maar voor bepaalde

---

(5) De regeling 'gewaarborgde gezinsbijslag' (waarvan de uitkeringsbedragen gelijk zijn aan die van de verhoogde bijslagen voor kinderen van gepensioneerde en langdurig werkloze gezinshoofden in de werknemersregeling) kent slechts een beperkt aantal ontvangende gezinnen (6.861 in december 1995). Over het profiel van deze categorie is weinig bekend, doch men mag aannemen dat het lang niet uitsluitend om bestaansminimumtrekkers gaat.

uitgaven toch op eigen inkomsten zijn aangewezen? De huidige wetgeving houdt in feite reeds enigszins met deze mogelijkheid rekening, aangezien bij de toepassing van de middelentoes de inkomsten van personen waarmee een aanvrager van het bestaansminimum samenwoont maar die noch zijn of haar partner (van het andere geslacht!), noch een meerderjarige ascendent of descendent van de eerste graad (ouders en kinderen) zijn, *niet* in aanmerking worden genomen. In dergelijke gevallen blijft het gewaarborgde bijstandsbedrag evenwel beperkt tot de helft van het bedrag voor een koppel (13.403 BEF in 1995) i.p.v. een bedrag dat tussen het 'samenwonendenbedrag' en het 'alleenstaandenbedrag' in ligt; deze bijstandsnorm lijkt niet in overeenstemming met de specifieke minimumbehoeften van 'voordeurdelers'.

Overigens moet worden opgemerkt dat de voordeurdelersregeling in Nederland, gezien de ernstige vermoedens dat er misbruik van werd gemaakt, in belangrijke mate is afgeschaft. Tot voor kort ontvingen alleenstaanden die met anderen een woning delen (ca. 13% van het aantal bijstandstrekkers) 60% van het sociaal minimum; dit is het bedrag dat precies tussen de helft van het bedrag voor een koppel (50%) en het bedrag voor een 'echte alleenstaande' (70%) in ligt. Met de invoering van de "*Heringerichte Algemene Bijstandswet*" (januari 1996) wordt er *in principe* van uitgegaan dat alleenstaanden hun algemene bestaanskosten kunnen delen met anderen; ze ontvangen dan ook een bijstandsbedrag dat slechts 50% bedraagt van het sociaal minimum. Pas als ze kunnen aantonen dat deze veronderstelling onjuist is (en dit zal wellicht vaak het geval zijn) kunnen ze aanspraak maken op een toeslag, die in het geval van niet-woningdelers 20% van het sociaal minimum bedraagt, zodat de bijstandsnorm voor 'echte alleenstaanden' 70% (50% + 20%) blijft bedragen. In andere gevallen, o.m. voor voordeurdelers, kostgangers en onderhuurders, ligt de beslissing over de hoogte van de toeslag bij de gemeenten, die dan ook een eigen 'toeslagenbeleid' moeten ontwikkelen. De Nederlandse voordeurdelersregeling is m.a.w. verschoven van het nationale naar het gemeentelijke niveau (Schell, 1995). Het lijkt aangewezen dat wanneer in België de bestaansminimum-regeling beter zou worden aangepast aan nieuwe leef- en woonvormen, rekening wordt gehouden met de Nederlandse ervaringen ter zake.

4. Geen tussenkomst in de woonlasten

In vrijwel alle West-Europese landen (Italië en België uitgezonderd) wordt de algemene bijstandsregeling aangevuld met een (middelgetoetst) stelsel van huursubsidies of tussenkomsten in de woonlasten, zodat de hoogte van de totale bijstandsuitkering in zekere mate wordt aangepast aan de omvang van de huisvestingskosten. In Nederland, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk gelden op dit vlak volgende regelingen (zie Van den Cruyce en Van Dender, 1993; Eardley e.a., 1996; Evans, 1996):

- Nederland:

Individuele Huursubsidie (IHS). In principe wordt ervan uitgegaan dat de bijstandsuitkering hoog genoeg is om de woonlasten te dekken, doch gezinnen met een laag inkomen en relatief hoge huurlasten kunnen aanspraak maken op IHS. Het bereik van deze uitkering is aanzienlijk: in 1994 waren er 950.000 IHS-ontvangers; van de huishoudens met een minimum-inkomen ontvangt naar schatting de helft IHS. De huursubsidieregeling heeft ervoor gezorgd dat tijdens de jaren tachtig de woonlastenstijging voor huishoudens met een laag (minimum-)inkomen beperkt is gebleven (zie van der Schaar en Hereijgers, 1991: 334-347).

- Duitsland:

Wohngeld. Bij de vaststelling van het uitkeringsbedrag in de algemene bijstand ('*Hilfe zum Lebensunterhalt*') wordt rekening gehouden met de hoogte van de reële huisvestingskosten. Daarnaast bestaat er een afzonderlijk huursubsidiestelsel ('*Wohngeld*') waardoor lage-inkomensgroepen (niet uitsluitend bijstandstrekkers) een tussenkomst kunnen ontvangen in de woonlasten (huur of afbetaling van hypothecaire lening). Einde 1992 waren er meer dan 3,5 miljoen ontvangers van 'Wohngeld' (d.i. 10% van de huishoudens), waarvan de overgrote meerderheid huurders (6). Van de huishoudens met 'Hilfe zum Lebensunterhalt' ontving in 1993 bijna de helft (46%) deze tussenkomst in de kosten voor huisvesting (7).

- Verenigd Koninkrijk:

Housing Benefit. Huurders met een laag inkomen kunnen in aanmerking komen voor deze huurtoelage, die wordt toegekend als een uitkering voor huurders op de private markt en als een korting op de huur voor huurders van sociale woningen. In 1993 bedroeg het aantal ontvangers van deze toelage meer dan 4,5 miljoen, waarvan 63% bijstandstrekkers (ontvangers van '*Income Support*'). Het aandeel huurders in de private huursector onder de ontvangers van de toelage bedraagt één derde; dit aandeel is over de voorbije jaren sterk toegenomen. Daarnaast kunnen bijstandstrekkers specifieke hulp ontvangen voor de afbetaling van hypothecaire leningen.

- Frankrijk:

ALF-ALS-APL. Frankrijk kent een categoriaal stelsel van tussenkomsten in de woonlasten, met drie belangrijke uitkeringen: de *Allocation de Logement à Caractère Familial* (ALF; voor gezinnen met kinderen, jonge kinderloze koppels en gehandicapten), de *Allocation de Logement à Caractère Social* (ALS; voor bejaarden, arbeidsongeschikten, werklozen en jongeren) en de *Allocation Personnalisée au Logement* (APL; voor huishoudens met een laag inkomen in het algemeen). In 1993 bedroeg het aantal ontvangers van deze drie uitkeringen samen meer dan 5,5 miljoen; ongeveer helft hiervan ontvingen de APL-toelage. Elk van de drie toelagen is zowel toegankelijk voor huurders als voor eigenaars; doch huurders maken telkens de ruime meerderheid uit (8). Van de ontvangers van het *Revenu Minimum d'Insertion* (RMI; d.i. de meest 'algemene' en met het Belgische bestaansminimum vergelijkbare bijstandsregeling in Frankrijk) ontvangt ongeveer de helft een huisvestingstoelage (9).

België kent geen nationaal huursubsidiestelsel; het huisvestingsbeleid is er immers vooral gericht op (vooral) de bevordering van eigendomsverwerving en (in mindere mate) een zekere regulering van de private huurmarkt. Dit 'tekort' van de Belgische sociale bijstand, dat (zoals we eerder hebben aangetoond) de hoofdoorzaak is van haar in internationaal-vergelijkend perspectief geringe generositeit en zwakke doelmatigheid, wordt gedeeltelijk opgevangen door een drietal voorzieningen ter ondersteuning van zwakke categorieën en lage inkomensgroepen onder de huurders.

Ten eerste door de sociale huursector (de door de overheid erkende en gesubsidieerde huisvestingsmaatschappijen), waar de huurders een aan hun inkomens- en gezinstoestand aangepast huurbedrag betalen; deze 'gesubsidieerde huursector' neemt in België (en in

---

(6) Bron: Statistisches Bundesamt, *Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland 1994*.

(7) Bron: Statistisches Bundesamt, *Sozialleistungen - Reihe 2: Sozialhilfe. 1993*.

(8) Bron: CNAF, *Bénéficiaires de prestations de logement au 31 décembre 1995*.

(9) Bron: CNAF, *Prestations familiales. Recettes, dépenses, bénéficiaires. Année 1994*.

Vlaanderen in het bijzonder) evenwel een in vergelijking met andere landen gering aandeel van de (huur)woningen voor zijn rekening ⁽¹⁰⁾ (zie Hallett, 1993; Van den Cruyce en Van Dender, 1993; Meulemans, 1995). Van de bestaansminimumtrekkers (waarvan een meerderheid een woning of appartement huurt) kan dan ook slechts een beperkt aandeel (ca. 11% omstreeks het midden van de jaren tachtig) een beroep doen op deze indirecte vorm van huursubsidiëring (Garcia en Vendramin, 1987). Daar komt nog bij dat de sociale huurwoningen op een weinig selectieve wijze worden toebedeeld en dus bijlange niet uitsluitend bij de laagste inkomensgroepen terecht komen, hoewel de selectiviteit in de sociale huursector over de meest recente periode wel een toename heeft gekend (zie Meulemans, 1995). Bovendien kunnen er zich ook in de sociale huursector voor huurders met een laag inkomen betaalbaarheidsproblemen voordoen (zie Noens, Maes en Goossens, 1991; Van den Cruyce en Van Dender, 1993).

Ten tweede door de huursubsidies die bestaan op het niveau van de gewesten. In de drie gewesten bestaan in de tijd beperkte huurtoelagen voor o.m. personen die een ongezonde woning ontruimen en een andere woning in huur nemen evenals voor bejaarden en gehandicapten die een onaangepaste woning ruilen voor een aangepaste huurwoning ⁽¹¹⁾. Het gaat hier om quasi-bijstandsuitkeringen aangezien de toekenning ervan gekoppeld is aan vrij strenge inkomensgrenzen; men mag dan ook aannemen dat deze huursubsidies vooral aan huishoudens met een laag inkomen en een zwakke huisvestingspositie ten goede komen. Het bereik ervan is echter beperkt: in 1994 ontvingen in het Vlaamse Gewest slechts 1.172 personen (waarvan 80% bejaarden en gehandicapten die een onaangepaste woning voor een aangepaste hebben geruild) deze subsidie ⁽¹²⁾. Ook het bereik van de analoge regeling in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest is kennelijk zeer beperkt: over de periode 1979-1991 bedroeg het aantal aanvragen van deze toelage 7.606; in iets minder dan de helft van gevallen werd de toelage ook toegekend, waarbij het voor 72% om bejaarden of gehandicapten ging (Koning Boudewijnstichting, 1993).

Ten derde door de huursubsidies die door een groot aantal OCMW's worden uitgekeerd: de tussenkomst in de huur blijkt inderdaad een van de meest gehanteerde vormen van aanvullende steunverlening te zijn (Luyten, 1993; Smolders en Heyndels, 1995); bovendien nemen de OCMW's vaak de door bijstandstrekkers te betalen huurwaarborg voor hun rekening. Ter illustratie vermelden we de cijfers voor Antwerpen: over het jaar 1994 ontvingen gemiddeld 1.622 bijstandsontvangers een toelage in de huur (waarvan het gemiddeld bedrag ca. 1.500 BEF per maand bedroeg); hierbij moet worden opgemerkt dat het OCMW van Antwerpen deze vorm van aanvullende steun enkel toekent aan langdurig zieken, gehandicapten, gezinnen met kinderen en bejaarden. Daarnaast nam het Antwerpse OCMW in 1994 voor 1.392 cliënten de huurwaarborg voor haar rekening (waarbij het in principe om een lening gaat) ⁽¹³⁾. Men mag dan ook aannemen dat een niet onaanzienlijk aantal

---

⁽¹⁰⁾ Op 31 december 1993 beschikte de Vlaamse Huisvestingsmaatschappij en de door haar erkende huisvestingsmaatschappijen over 116.459 verhuurbare woonegelegenheden, waarvan er 115.315 effectief werden verhuurd (Bron: VHM, *Jaarverslag 1994*).

⁽¹¹⁾ Verder ook voor personen die een door een openbare instelling verhuurde woning na sanering opnieuw betrekken, personen die gedwongen zijn een huurwoning in een woonnoodgebied te verlaten en er een gezonde woning in huur nemen, daklozen die een gezonde woning in huur nemen.

⁽¹²⁾ Bron: Vlaamse Raad, Schriftelijke vraag nr. 38 van 29 januari 1996 aan de Minister van Binnenlandse Aangelegenheden, Stedelijk Beleid en Huisvesting.

⁽¹³⁾ Bronnen: OCMW Antwerpen, *Jaarverslag 1994 - Sociaal Dienstbetoon*; OCMW Antwerpen, *Beleidsnota 1995-2001*.

bestaansminimumtrekkers ter compensatie van relatief hoge woonlasten een supplementaire bijstandsuitkering kunnen ontvangen bovenop het strikte bestaansminimum.

In het licht van het feit dat de (on)betaalbaarheid van het wonen voor gezinnen met een laag inkomen momenteel als een van meest schrijnende aspecten van het armoedeprobleem moet worden beschouwd (zie o.m. het Algemeen Verslag over de Armoede van de Koning Boudewijnstichting, 1994: 215-293; Dehaes, 1994: 84-86) en gezien de vastgestelde toename van preciaire huisvestingssituaties en de verergering van betaalbaarheidsproblemen bij gezinnen met een laag inkomen (zie De Decker, Meulemans en Goossens, 1994; Meulemans, Geurts en De Decker, 1995) lijkt het aangewezen dat wordt nagedacht over een op centraal niveau georganiseerd, gereguleerd en gefinancierd stelsel van tegemoetkomingen in de woonkosten⁽¹⁴⁾. Uit de aangehaalde buitenlandse voorbeelden blijkt dat deze tegemoetkomingen zowel de vorm kunnen aannemen van een apart huursubsidiestelsel voor gezinnen met een laag inkomen (waarbij in de Belgische context zou kunnen worden gedacht aan ofwel een hervorming en uitbreiding van de door de gewesten ingestelde 'huurtoelagen', ofwel een regulering en/of centralisering van de op het niveau van de OCMW's bestaande huursubsidieregelingen) als van een aanpassing van de bijstandsbedragen aan de reële woonlasten. Tot nu toe werd binnen de bestaansminimum-regeling slechts één bescheiden stap gezet in deze laatste richting, met name de invoering van de 'installatietoelage' (d.i. een eenmalige verhoging van het bestaansminimum, a rato van het alleenstaandenbedrag) voor daklozen die een instelling verlaten. Deze maatregel kan evenwel als gevolg van zijn eenmalig karakter en van zijn veeleer beperkte reikwijdte (toekenning van het verhoogd bestaansminimum aan 840 personen in de loop van 1994)⁽¹⁵⁾ geen fundamentele oplossing betekenen voor de huisvestings- en betaalbaarheidsproblemen van bestaansminimumtrekkers en andere lage inkomenscategorieën.

5. Besluit

In dit CSB-Bericht werd ingegaan op een aantal problemen die zich voordoen met betrekking tot de doelmatigheid van het bestaansminimum: deze algemene bijstandsuitkering schiet kennelijk in meerdere opzichten te kort om aan eenieder een min of meer volwaardig minimum-inkomen te waarborgen. De zwakke doelmatigheid van de Belgische bijstand blijkt ook uit recent internationaal-vergelijkend onderzoek. Hierbij vallen vooral het lage niveau van de bijstandsnormen, de betwistbare equivalentieverhoudingen en het ontbreken van een huursubsidiestelsel op. Vooral dit laatste tekort, waarmee België nagenoeg alleen staat in West-Europa, is verantwoordelijk voor de relatief zwakke minimum-inkomensbescherming van een aantal gezinstypes (eenverdieners en gezinnen met kinderen). Het moet bovendien als een gemis worden beschouwd gezien de vastgestelde toename van betaalbaarheidsproblemen bij huurders met een laag inkomen.

De doelmatigheidstekorten van het Belgische bijstandsstelsel worden in de praktijk minstens gedeeltelijk opgevangen door de aanvullende steunverlening vanwege de OCMW's. Door het

---

⁽¹⁴⁾ Hierbij stelt zich de vraag of de invoering van een omvattend huursubsidiestelsel in de Belgische context van een relatief vrije huurmarkt geen verdere opwaartse druk zou uitoefenen op de huurprijzen, en of een dergelijke hervorming dan ook niet zou moeten gepaard gaan met een grotere overheidsbemoeiing met de prijsvorming in de private huursector (vgl. Bradbury en Downs, 1981: 241-282; Howenstine, 1993).

⁽¹⁵⁾ *Bron*: Senaat, Parlementaire vraag nr. 7 van 19 oktober 1995 aan de Staatssecretaris voor Maatschappelijke Integratie.

uitkeren van supplementaire bijstandsuitkeringen kunnen OCMW's inderdaad in een meer leefbaar minimum-inkomen voorzien, de in de bestaansminimum-regeling gehanteerde equivalentieverhoudingen enigszins 'rechttrekken' en tegemoet komen aan de betaalbaarheidsproblemen van bijstandstrekkers (en andere lage inkomensgezinnen) met relatief hoge woonkosten. De aanvullende steunverlening is in België evenwel onderontwikkeld, ondergefinancierd en nauwelijks gereguleerd, zodat het doelmatigheidstekort van het bestaansminimum hierdoor niet fundamenteel wordt opgelost. Aangezien zowel de federale als de Vlaamse regering van armoedebestrijding een van hun prioriteiten hebben gemaakt, lijkt dan ook een grondig beleidsdebat over de toekomst van bestaansminimum en aanvullende steun aangewezen.

BIBLIOGRAFIE

- ALESSIE, R., P. FONTEIN & A. KALWIJ (1994), *Bestedingsmogelijkheden van lage inkomens 1980-1991*. Den Haag, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- ANDRIES, M. (1995/1), Ontwikkeling Belgische bijstandsvoorzieningen in vergelijkend perspectief, *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 2, p. 179-187.
- ANDRIES, M. (1995/2), *Minimumuitkeringen en minimumtrekkers in de Belgische sociale zekerheid*. Bijdrage voor het 22ste Vlaams Wetenschappelijk Economisch Congres "De sociale zekerheid verzekerd". Brussel, 20-21 oktober.
- ANDRIES, M. (1995/3), Minimumgaranties in de sociale zekerheid: wat, waarom en hoeveel?, *OCMW-Visies*, 4, p. 24-33.
- ANDRIES, M. & L. DE LATHOUWER (1996), *De politieke houdbaarheid van een selectief sociaal beleid: lessen uit de jaren tachtig*. Berichten / UFSIA, Antwerpen, Centrum voor Sociaal Beleid.
- BRADBURY, K. & A. DOWNS (1981), *Do housing allowances work?* Washington, The Brookings Institution.
- BRADSHAW, J., J. DITCH, H. HOLMES & P. WHITEFORD (1994), *Support for children. A comparison of arrangements in fifteen countries*. Londen, HMSO.
- CANTILLON, B. (1990), *Nieuwe behoeften naar zekerheid. Vrouw, gezin en inkomensverdeling*. Leuven, Acco.
- CANTILLON, B., I. MARX, D. PROOST & R. VAN DAM (1994), Sociale indicatoren 1985-1992, *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 2, p. 497-549.
- CANTILLON, B., B. STORMS, G. VERBIST & K. VAN DEN BOSCH (1995), Wegen naar een grotere doelmatigheid van kinderbijslag en belastingaftrek voor kinderen ten laste, *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 2, p. 407-447.
- CANTILLON, B., M. ANDRIES, B. MEULEMANS & B. TAN (1996), Twintig jaar armoede en beleid inzake armoedebestrijding, *Economisch en Sociaal Tijdschrift*, 1, p. 5-36.
- COMPAGNIE, P. & N. LONGUEVILLE (1995), Kinderbijslag en levensstandaard: vergelijkende analyse van de Europese systemen, *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 2, p. 449-474.
- DE DECKER, P., B. MEULEMANS & L. GOOSSENS (1994), Verdringing op de woningmarkt (1976-1992): feit of illusie? In: VRANKEN J., D. GELDOLF & G. VAN MENXEL (eds.), *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1994*. Leuven, Acco. p. 154-168.
- DEHAES, V. (1994), *Leven van de bijstand. Een onderzoek naar de persistentie van de armoede in Vlaanderen*. Brussel, CBGS.
- DEHAES, V. e.a. (1996), Hulpverlening op de eerste lijn. Een schets op grond van de OCMW-cliëntregistratiegegevens in de periode 1990-1992, *OCMW-Visies*, 1, p. 17-32.
- DE LATHOUWER, L. (1996/1), *Netto-ervangingsratio's bij werkloosheid in België en een vergelijking met zes Europese landen*. Brussel, Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid.
- DE LATHOUWER, L. (1996/2), *Universaliteit en selectiviteit in werkloosheidsstelsels. Een vergelijkende studie van België en Nederland*. Antwerpen, UIA (doctoraatsverhandeling).
- DELEECK, H., L. DE LATHOUWER & K. VAN DEN BOSCH (1992), Welvaartsuitkomsten van sociale zekerheidssystemen in comparatief perspectief, *Tijdschrift voor Sociologie*, 3-4, p. 355-390.
- DE VOOGD, J. e.a. (1994), *Guaranteed minimum income arrangements in the Netherlands, Belgium, Denmark, France, Germany and Great Britain*. Den Haag, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- EARDLEY, T. e.a. (1996), *Social assistance in OECD countries*. (2 volumes) Londen, HMSO.
- EVANS, M. (1996), *Housing benefit problems and dilemma's: what can we learn from France and Germany?* Londen, London School of Economics. (Welfare State Programme, Discussion Paper no. 119)
- FÖRSTER, M. (1994), The effects of net transfers on low incomes among non-elderly families, *OECD Economic Studies*, 1, p. 181-221.
- GARCIA, A. & P. VENDRAMIN (1987), *Profil socio-économique des ayants droit au minimex*. Cabinet du Secrétaire d'Etat à l'Environnement et à l'Emancipation Sociale.

- HALLETT, G. (1993), *The new housing shortage. Housing affordability in Europe and the USA*. Londen, Routledge.
- HOWENSTINE, E. (1993), Housing affordability in the United States. In: HALLETT, G. (ed.), *The new housing shortage. Housing affordability in Europe and the USA*. Londen, Routledge.
- KONING BOUDEWIJNSTICHTING (1993), *De huurtoelagen, een doelmatig instrument in het huisvestingsbeleid? De Verhuis-Installatie-Huurtoelage (VIHT) in het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest*. Brussel.
- KONING BOUDEWIJNSTICHTING (1994), *Algemeen verslag over de armoede*. Brussel.
- LUYTEN, D. (1993), *OCMW en armenzorg. Een sociologische studie van de sociale grenzen van het recht op bijstand*. Leuven, Sociologisch Onderzoeksinstituut.
- LUYTEN, D. (1996), Problemen in de kelder verdieping van de sociale zekerheid, *OCMW-Visies*, 1, p. 10-16.
- MEULEMANS, B. (1995), Doelmatigheid van het sociaal huisvestingsbeleid in een veranderende samenleving, *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 5, p. 419-449.
- MEULEMANS, B., V. GEURTS & P. DE DECKER (1996), *Doelgroepen van het woonbeleid. Een analyse van de woonproblemen in Vlaanderen*. Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap - Afdeling Woonbeleid.
- MINISTERIE VAN SOCIALE ZAKEN EN WERKGELEGENHEID (1995), *De andere kant van Nederland. Over preventie en bestrijding van stille armoede en sociale uitsluiting*.
- NOENS, I., T. MAES & L. GOOSSENS (1991), *Wrikken aan wonen. De woonwereld van kansarmen in Vlaanderen en Brussel*. Brussel, Koning Boudewijnstichting.
- SCHELL, J. (1995), *De Algemene Bijstandswet*. Tilburg, University Press.
- SMOLDERS, C. & B. HEYNDELS (1995), Steun op maat: lokale behoeften en OCMW-beleid in de Vlaamse gemeenten, *Tijdschrift van het Gemeentekrediet*, 3, p. 5-17.
- VAN DEN CRUYCE, A. & K. VAN DENDER (1993), *Financiering van de sociale woningbouw in Vlaanderen*. Leuven, HIVA.
- VAN DER SHAER, J. & A. HEREIJGERS (1991), *Volkshuisvesting: een zaak van beleid*. Utrecht, Het Spectrum.
- VRANKEN, J., D. GELDOLF & G. VAN MENXEL (1995), *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 1995*. Leuven, Acco.
- WHITEFORD, P. (1985), *A family's needs: equivalence scales, poverty and social security*. Londen, Department of Social Security.